

офіційному розслідуванні діяльності самозваної “Міжсоюзної комісії”, у результаті якої чехословацькі війська розпочали військові дії в Цешинській Сілезії.

Таким чином, будь-які спроби вирішення конфлікту мирним шляхом зазнали невдачі, оскільки Цешинська Сілезія була важливою стратегічною територією як для Чехословаччини, так і для Польщі, яку жодна з країн не хотіла втрачати. У зв'язку із цим 23 січня 1919 р. розпочалася збройна боротьба між Чехією та Польщею за Сілезію.

1. Sprawa Śląska Cieszyńskiego. Pertratacje w SPA. – umowa i jej wykonanie. Premówienia I. J. Paderewskiego. / bruliony / Oświadczenia, sprawozdania, korespondencja. VII.XI.1920 // Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół : Archiwum I. J. Paderewskiego. – Т. 928. – S. 78.
2. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій : навчальний посібник / [В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін.]. – К. : Либідь, 2001. – 632 с. – ISBN 966-06-0208-1.
3. Кірсенко М. В. З історії чехословацьких планів щодо України наприкінці 1918 р. / М. В. Кірсенко // Наукові Записки / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К., 1998. – Т. 3 : Історія. – С. 130–133.
4. Кірсенко М. В. Україна і польсько-чеські відносини 1918–1920 років / М. В. Кірсенко // Наукові Записки / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К., 1999. – Т. 14 : Історія. – С. 50–64.
5. Dabrowski W. Kwestja Cieszyńska. Zbiór dokumentów z okresu walki o Śląsk Cieszyński 1918–1920 / Dabrowski Włodzimierz. – Katowice, 1923. – 96 s.
6. Giza A. Stosunki polsko-czeski 1795–1920 / Giza Antoni. – Szczecin : Wydaw. Naukowe US, 1995. – 209 s.
7. Kamiński M. Kazimierz. Konflikt polsko-czeski 1918–1921 / Kamiński Marek Kazimierz. – Warszawa : Wydaw. Neriton Instytut Historii PAN, 2003. – 476 s. – ISBN 83-88973-05-3.
8. Serwatka T. Polacy i Czesi dziesięć wieków sąsiedztwa / Serwatka Tomasz. – Nowa Ruda : Ziemia Kłodzka, 1998. – 127 s. – ISBN 83911023702.
9. Śląsk Cieszyński Srodowisko naturalne Zarys dziejów Zarys kultury materialnej i dochowej Macierz Ziemi Cieszyńskiej / [całość do dr. przygot. Władysław Sosna]. – Cieszyn : Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 2001. – 419 s. – ISBN 8388271075.
10. Stepniak A. Kwestia narodowa a społeczna na Śląsku Cieszyńskim pod koniec XIX i w początkach XX wicy (do 1920 roku) / Stepniak Andrzej. – Katowice : Śląski Instytut Naukowy, 1986. – 471 s. – ISBN 8370080227.
11. Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918-2005 / [pod red. Janusza Gmitruka i Andrzeja Stawarza] ; Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Muzeum Niepodległości, Zakład Historii Ruchu Ludowego. – Warszawa : Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2006. – 320 s. – ISBN 8360093253.
12. Szczepańska A. Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1933 / Szczepańska Anna. – Szczecin : Wydaw. Naukowe US, 2004 – 265 s. – ISBN 8372414025.

In the article was made the attempt to solve the problems and aims of Polish-Czechoslovak conflict, which appeared, when the borders of two new countries Poland and Czech were made. The subject of this conflict was to what of two countries should belong the territory of Cieszyńska Silesia, Spis and Orava.

Key words: Czechoslovakia, Poland, Czech, Cieszyn Silesia, Polish-Czechoslovak border conflicts, National Council of the Duchy of Cieszyn, Zemsky National Committee of Silesian.

УДК 94 (477.85) “1918/1940”
ББК 63.3 (4 УКР-4 ЧЕН) 613/624

Олександр Руснак

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РУМУНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ ТА ХОТИНЩИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті йдеться про реалізацію положень аграрної реформи 1920–1921 рр. в Північній Буковині та Хотинщині. На основі широкого кола джерел робиться спроба аналізу її основних етапів.

Ключові слова: сільське господарство, аграрна реформа, селяни, земля, наділ.

Найменш дослідженим аспектом румунської аграрної реформи 1920–1921 рр. у Північній Буковині та Хотинщині є втілення її положень у життя. Зокрема, серед радянських науковців найбільш ґрунтовно проблемою займалися: В.Малійський [49], В.Лит-

винов [47; 48] і С.Кобиляпський [46]. Проте в силу того, що румунська аграрна реформа передбачала наділення землею селян, а це суперечило більшовицькій формулі про ліквідацію приватної власності на землю, радянські науковці змушені були робити наголос на недоліках, зловживаннях і прорахунках у діях чиновників з проведення реформи. Зарубіжні історики, навпаки, схвально відгукувалися про неї. Так, у роботах А.Кардаша [54], Ф.Добоша [56] і Д.Шандру [58] відзначалися її прогресивність і необхідність. Що ж до вітчизняної історіографії, то автори праць “Буковина: історичний нарис” [42] і “Хотинщина: історичний нарис” [44] лише оглядово торкалися проблеми й не підвели ризику в дискусії. Саме тому в розвідці автор ставить за мету проаналізувати реалізацію положень селянської реформи. При цьому основний акцент робиться на використанні спогадів очевидців, неопублікованих раніше джерел з фондів Державного архіву Чернівецької області, Національного архіву Румунії (дирекція Сучава) та матеріалів тогочасної періодики.

Аграрна реформа в Північній Буковині та Хотинщині пройшла кілька етапів: створення установ, на які покладалися функції відчуження земель у великих землевласників, церков, монастирів та іноземних громадян і передачі їх малоземельним або безземельним селянам; опис великих маєтків і викуп надлишкових земельних площ; складання реєстрів претендентів на додаткові, повні, колонізаційні наділи й отримання ними земельної власності.

Потрібно зазначити, що не завжди в Північній Буковині та Хотинщині все відбувалося в рамках закону. Без опису таких зловживань характеристика аграрної реформи була б неповною. Тому розглянемо найбільш значущі з них, що були відображені в скаргах на дії членів комісій і збереглися в архівних документах, а також публікувалися в тодішніх місцевих газетах. На жаль, у зв'язку з нестачею джерел щодо багатьох населених пунктів не можливо визначити їх відсоток.

Найчастіше поміщики, аби уникнути відчуження своїх маєтків, намагалися завчасно продати їх за вигідною для себе ціною, приховати справжні розміри своїх землеволодінь чи розподілити між родичами [46, с.42]. Так, поміщик Любомирський на Путильщині приховав понад 160 га; поміщик Вайслер Зайде володів 454 га [13, арк.3, 5, 23], а в повідомленні до окружної аграрної комісії показав лише 279 га [24, арк.1–5]. Між близькими родичами були розподілені землі поміщиків у Дорошівцях [12, арк.5–6], Малятинцях [14, арк.68], Михальчі та Маморниці [15, арк.16]. Також поміщики намагалися відтягнути строки відчуження. Тому маєтки Бернарда Корна, Маркуса Грейфера, Марка Куріша довго залишалися недоторканими [46, с.43].

Поширеною формою протидії землевласників відчуженню було оскарження дій аграрних комісій різних рівнів. Такі судові процеси інколи тягнулися роками, а селяни тим часом не могли отримати землю й змушені були платити поміщикам орендну плату за користування нею. Серед них родина поміщика Владислава Ромашкану (комуна Стальнівці), якому станом на 1918 р. належало понад 700 га землі [33, арк.3]. Хоч після розгляду справи в суді й винесення рішення 1930 р. у Ромашканів забрали все згідно із законом, проте до того часу маєток не було розподілено між мешканцями села [33, арк.15]. Судова тяганина із цього питання тривала ще до 1934 р., але рішення не було змінено [33, арк.32].

Траплялися й випадки відвертого свавілля. Зокрема, у Перківцях на Хотинщині повітова аграрна комісія законно відчужила в поміщика Барака 48 га орної землі й передала селянам, але після того, як вони зорали її, засіяли й виростили врожай, поміщик прогнав їх із землі, а врожай забрав [17, арк.3]. У Репужинцях окружна комісія 1925 р. відчужила в поміщика Баумана 195 га землі. З них 66 га відійшло державі та на різні потреби громади. Решта ж була наділена селянам, але протягом 10 років поміщик не допускав їх до неї [46, с.43].

У 1921 р. мешканці комуни Вашківці, незадоволені темпами проведення реформи, подали скаргу в особливий відділ сигуранци у Вижниці. У ній говорилося, що комісія навмисне затримувала роботи з укладання списку на наділення, а один з її членів (священик Мікітович) заявив: “Треба кілька років для цієї справи” і “селяни ще почекають” [4, арк.1].

У комуні Вовчинець Серетського повіту 1925 р. теж стався прикрий випадок, коли голова місцевого аграрного комітету першої інстанції і, водночас, місцевий примар, спільно з колишнім повітовим агрономом, дозволив дуже багатом незаконно здати до земельного фонду свої наділи (низької якості) і натомість отримати значно кращі угіддя [27, арк.1].

Траплялися випадки, коли змінювалися або скорочувалися списки на наділення, зменшувався розмір земельного фонду для передачі селянам. Так, у Вербівцях право на одержання наділів мали 278 чоловік, але їм виділили лише 38 га (з них 10 га отримали ті, хто не мав на це права). А землі поміщиків Коппеля (191 га) та Лісковацької (145 га) у цій комуні залишалися не відчуженими [31, арк.1–2].

У комуні Онут фонд для наділення “скоротився” в 3 рази. Перед реформою тут обіцяли розподілити 82 га, а насправді вийшло лише 25 га [1, с.2]. Селянам Маморниці було обіцяно 300 га орної землі поміщика Гольднера, а наділено лише 2,5 га, відібраної в церкві. У Шипинцях обіцяли надати в користування селянам 150 га, а вийшло тільки 25 га [2, с.1].

Зафіксовано випадки, коли подібне “скорочення” списків на наділення, складених місцевими аграрними комісіями, відбувалося в комісіях вищих рівнів. Наприклад, у комуні Котелево спочатку право отримати землю дістав 461 селянин, а після затвердження залишилося лише 153. У Владичній було висесено до списків на отримання землі 414 голів сімей, а залишилося 335 [46, с.45].

Допускалися й інші види фальшування списків. Зокрема, замість безземельних і малоземельних селян, які потребували землі в першу чергу, записувалися заможніші. Так, у комуні Кошуляни 1921 р. місцева комісія позбавила права отримати першочергові наділи 53 родини інвалідів і вдів війни, а також дружин рекрутів. У їх скаргі сказано, що через нестачу землі вони неспроможні утримувати сім’ї, а поміщицькі землі переходять “тим людям, які мають силу та достатньо своєї землі”, тож “бідним доводиться помирати з голоду” [46, с.45]. А в комуні Новоселиця Хотинського повіту сім’ї семи загиблих на фронті отримали землю далеко від дому (в комунах Ленківці, Атаки, Коболчин тощо) [28, арк.9]. Там само, в Новоселиці, хтось із місцевих жителів підробив документи про інвалідність й отримав наділ кращої якості [28, арк.3].

Заслуговує аналізу відчуження та розподіл земель поміщика Георгія Василька. Згідно з даними перевірки 1933 р., за рішенням окружної аграрної комісії в грудні 1922 р. з його маєтностей у Шепоті й Берегометі планувалося відчужити 1997,8 га. З них переходили селянам 937 га, до державного резерву – 292,4 га, під оренду – 697 га. Парцеляцію проведено 1924 р. Від 120 га селяни відмовилися, через те, що ці землі не були придатні для обробітку. У протоколі перевірки (1933 р.) вказано, що “наділення на маєтку Георгія Василька з Берегомета було проведено дуже погано. З цієї причини до сьогодні наділення в Берегометі не закінчене. Багато селян, які мали по 3–5 га не були занесені в список на отримання землі (хоча й мали повне право. – *О.Р.*)” [30, арк.19, 23]. Зате 142 голів сімей одержали понад норму 185,7 га, а 201 чол. дістав менше від того, що зазначено в списку. На 64,4 га. 205 чол., яких не було в реєстрі, отримали 150,9 га і лише 213 чол. були законно наділені 147 га [30, арк.28–44].

Найважче із землею “прощався” Релігійний фонд. Тоді “неможливо було знайти повіт, де не було б володіння цього величезного – ще з австрійських часів – землевласника провінції” [5, с.195]. “Без нього і його підтримки не міг обійтися ні один, який би він не був поважний і багатий, поміщик. Або дорога до його землі належала фонду,

або, наприклад, лісова вузькоколійка” [5, с.195]. Його “лоббі”, як спочатку у Відні, так і згодом, у румунський період, у Бухаресті, особливо в “міністерствах землеробства, лісопромисловості і навіть – оборони” [5, с.195]. забезпечувало недоторканність маєтків фонду ще наприкінці румунського правління в краї. Окремі судові справи тривали ще з 1938 р., як у випадку з його землями в комунах Мамаївці та Коровія в Чернівецькому повіті [32, f. 2, 7, 9].

Проте аналіз документів показав, що далеко не завжди такі махінації вдавались. Очевидно, це у першу чергу, залежало від місцевих комісій і рішучості селян відстоювати свої законні права на землю. Поряд із порушеннями, на яких наголошували радянські дослідники (вони взагалі не навели жодного прикладу реалізації положень закону про реформу в межах правового поля), слід відзначити й цілком законні випадки відчуження та наділення землею в роки проведення аграрної реформи в Північній Буковині та на Хотинщині. Потрібно також зважати й на те, що іноді члени комісії несправно приймали помилкові рішення, проте при перевірках їх пізніше виправляли. Наведемо декілька прикладів.

Одним із великих поміщиків краю, який мав землі у Вижницькому й Заставнівському повітах, був Марку Фішер з Іспаса. У його маєтностях було понад 1800 га землі. З них по комунах: Бабині – 131 га, Борівці – 49 га, Калинівці – 98 га, Киселів – 149 га, Іспас – 1134 га, Мигове – 11 га, Прилипче – 298 га. Перевіркою було встановлено, що всі ці землі належали одному власникові. У результаті проведення реформи в нього забрали повністю маєтки в Бабиному, Борівцях, Калинівці, Киселеві та Миговому. Частково відчужили площі в Іспасі та Прилипчому, залишивши там по 352 і 91 га, з яких орної землі – 250 га [32, арк.41], як того вимагав аграрний закон для Буковини [37, р.169].

Також у рамках закону відбулося відчуження у великого землевласника Олександра Фішера із Стефанештів. До реформи він мав усього 327 га орної землі в комунах Бабині й Прилипче. Після її проведення йому залишили 207 га (як і слід було) [37, р.169], а 120 – перейшло у фонд реформи для малоземельних і безземельних селян [32, арк.65, 69].

Через те, що Мельцер Коппель з Мигова ще з-перед війни не займався сільським господарством, а комерційною діяльністю, у нього забрали весь маєток площею 8 га орної землі разом із будинком і господарськими будівлями [16, арк.1].

Без зауважень відбулося відчуження землі й у багатьох землевласників на Хотинщині, яким дозволялося мати не більше 100 га орної землі [52, р.5–12]. Так, маєток Олени Яворовської в Пашківцях скоротився з 176 га до 100 га (на 76 га) [19, арк.2]. Спочатку комісія залишила Яворовській зайвих 8 га, але перевірка це виявила й зобов'язала її звільнити ділянку або внести орендну плату за її використання [34, арк.35]. У Пашківцях землею володіли також поміщики з комун Толбурень і Каплівка. У них забрали понад 130 га [19, арк.2]. У тій самій комуні кілька заможних селян мали по 50–60 га орної землі, які не підлягали відчуженню (менше 100 га), тому їх реформа не зачепила [19, арк.2]. У Ширівцях з тієї ж причини ні один землевласник не потрапив під відчуження [10, арк.1].

Розглянемо ряд прикладів відчуження церковних земель. У церкв забирали всі площі, за винятком наділів священика, диякона (де був) і дяка [37, р.1181]. Як правило, разом вони налічували 18 га орної землі. У комунах Малинці [18, арк.13] та Шилівці до реформи церква мала по 72 га, а після відчуження залишилося по 18 га [20, арк.3]. У Ширівцях у церкви було 37 га, залишили 18 га [10, арк.1]. У Стальнівцях – 39 га [21, арк.2], 18 залишилось [11, арк.2]. У Малинівці – 35 га, 18 га забрали [9, арк.1]. У Ставчанах – 35 га, залишили 18 га [26, арк.1]. У Пашківцях [19, арк.2] і Синджері [7, арк.1] (тепер – Жилівка – *О.Р.*) – 36 га, забрали 18 га. У комуні Хрещатик на Буковині церква втратила 13 з 25 га землі [23, арк.4].

Великі земельні ресурси на Хотинщині до реформи мав афонський монастир “Ватопед” [9, арк.1]. Можна припустити, що свої маєтки тут він отримав ще в період правління Штефана III Великого в Молдавському князівстві у другій половині XV ст. Адже, будучи захисником православ'я від турків, він постійно дбав про монастирі на Афоні, жертвуючи великі суми грошей на їх утримання й розбудову [51]. Відомо також, що ряд монастирів Афону отримав землі від господаря на території Молдавського князівства. Серед них був і один з найбільших і найдавніших – “Ватопед” [57]. Проте румунська аграрна реформа передбачала відчуження всіх без винятку земель закордонних монастирів, тому в 1922–1924 рр. маєток “Ватопеда” в комуні Малинівка (402 га орної землі) перейшов до Державного земельного фонду [9, арк.1].

Одним з найбільших власників орної землі на Хотинщині було промислове товариство “Зарожань” (цукровий завод у комуні Зарожани). Тільки у Ставчанах воно мало 582 га [26, арк.1], у Лівинцях – 1525 га [6, арк.31], у Синджері (Жилівці) – 326 га [7, арк.1] і в самих Зарожанах – 405 га [25, арк.30]. Оскільки не було заняття сільським господарством основним видом діяльності товариства, практично всі його орні землі (за винятком кількох гектарів) були відчужені до Державного земельного фонду.

Інколи бували випадки, коли комісії першої інстанції помилялися в підрахунках, але пізніше їх виправляли окружні або повітові. Зокрема, у Давида Фішера в Киселеві було 130 га орної землі, а місцева комісія замість 28 га відчужила лише 6 га [32, арк.75]. Окружна комісія при перевірці виявила помилку й призначила забрати ще 22 га [32, арк.77]. В Адольфа Фішера в тій самій комуні мали відчужити 34 га із 160 га орної землі, які йому належали, а місцева комісія забрала лише 5 га. Помилку згодом було виправлено, і поміщик утратив ще 29 га [32, арк.80].

Траплялися й курйозні випадки, коли селяни скаржилися, що давали хабарі членам комісій за “зайві” 1–2 га землі, але землю не отримували й гроші ніхто не віддавав назад. Так було в комуні Новоселиця Бричанської волості Хотинського повіту [39, р.73]. Селянин Анатолій Сардарі скаржився 1933 р. до повітової палати землеробства, що напередодні наділення дав при свідках члену місцевої аграрної комісії Іванові Волощуку хабар у розмірі 750 леїв за те, щоб той відвів йому на 1 га землі більше, ніж дозволено. Проте землі не отримав і хотів повернути свої гроші [28, арк.14].

Як стосовно відчуження, так і стосовно наділення все могло відбуватися в рамках закону. Наведемо процедуру розподілу земель у комуні Магала Чернівецького повіту. Із земельного фонду там виділено: місцевій школі – 6 га, для створення дослідної ділянки – 2,5 га, під дороги – 6,5 га, дяку й паламарю, відповідно, по 3 й 1 га, селяни ж отримали наділи площею від 0,15 до 1 га. Лише через порівняно малу площу земельних ресурсів комуні й велику кількість населення, селянські наділи виявилися дуже дрібними [29, арк.16].

У Стальнівцях землю отримав 331 чол., причому максимальний наділ складав 2,5 га [22, арк.15]. Загальна площа селянських наділів – 428 га. На агрономічний пункт виділено 40 га, зоотехнічний – 20 га, шкільний наділ складав 2 га, 93 га засаджено лісами, а на потреби громади виділено 12 га. Усього ж тут розподілено 595 га [11, арк.3]. Більшість відчужених земель перейшла у власність селян.

Пашківська комісія розподілила 218 га орної землі між 155 землеробами. Як і в інших селах, наділи були від 0,5 до 2,5 га [19, арк.3]. У Шилівцях, із земель комуні, 39 чол. отримали по 2 га, а 8 га виділено на інші потреби [20, арк.4]. При цьому багато селян із Шилівців погодилися перейти на розподілені угіддя в сусідніх комунах.

У Ширівцях наділи до 2 га [10, арк.2] роздали 237 приватним власникам. 2 га – школі, по 1 га – сільській примарії, на дороги й цвинтар і кількості квадратних метрів – під жандармський пост і кладовище для тварин. Загалом розподілено приблизно 240 га [10, арк.34]. У Синджері (Жилівці) 179 місцевих селян отримали ділянки площею до

2 га [7, арк.2]. Ставчанська комісія наділила по 0,5–2,5 га 287 осіб [26, арк.1, 11]. У Малинцях – 322 чол. [18, арк.14]. Усі отримали землю до 1927 р. [26, арк.489].

Показово, що до реформи в комуні Зарожани більшість селян (261 чол.) мали наділи до 2 га, 119 – були взагалі безземельними, а згідно із законом про аграрну реформу вони змогли отримати наділи, які для багатьох стали порятунком від голодної смерті у важкі післявоєнні роки [25, арк.61].

Одні з найбільших наділів (до 3 га) отримували селяни комуні Лівинці, де між ними розподілено 507 га. Крім того, 55 га віддали на потреби громади, у резерви, під засадження лісом, а також кілька гектарів було визнано непридатними для ведення сільського господарства [6, арк.32].

У комуні Малинівка розподілу підлягало 438 га. Наділи площею до 2,5 га дісталися 205 головам сімей (усього 315 га) [8, арк.1], 32 га виділено в резерв комуні, 11 га визнано неродючими, а трохи більше 80 га передано під колонізаційні наділи жителям Новоселиці. Потрібно додати, що колонізаційними вважалися віддалені від громади угіддя, які могли бути передані за її згодою в користування мешканцям інших сіл, де не вистачало землі [37, р.1183]. Тож, усупереч усталеній у радянській історіографії думці [48, с.58], колоністами були не лише румуни зі Старого Королівства, а, як у цьому випадку, і селяни із сусідніх населених пунктів Буковини й Бессарабії. Аналогічно й при розподілі фонду реформи в Лівинцях колонізаційні наділи загальною площею понад 1000 га перейшли у власність мешканців Малинців, Зарожан, Ширівців, Шилівців, Поляни, Балківців, Данківців [6, арк.33]. Колонізаційні наділи до 2 га із Ставчанського земельного фонду отримали жителі комун Керстенці й Довжок [26, арк.2], а із Синджерського (Жилівського) – селяни Круглика й Білівців [7, арк.2]. Землеробам із Стальпівців, яким не вистачило угідь у комуні, було передано 291 га колонізаційних наділів з відчуженої землі поміщика Никодима Крулки в Корестауцах Бричанської волості (нині – Республіка Молдова. – *О.Р.*) [21, арк.3].

Якщо в комунах Північної Буковини в більшості випадків відсутні справи стосовно проведення аграрної реформи й, через це важко визначити точне співвідношення законних і незаконних операцій із землею, то на Хотинщині порушень значно менше.

До реформи, за скромними підрахунками, поміщики мали “коло половини всієї землі” [3, с.1154] краю. Г.Піддубний стверджував, що найбільше землі було у власників наділів площею від 5 до 1000 га. Вони обробляли 81,63% земель Буковини. Ці площі були розподілені між 18 тис. дворів. 125 найбільших власників мали у своєму розпорядженні понад 1000 га, а разом – 433000 га, тобто 40% усієї землі [50, с.164]. На Хотинщині в 1905 р. селянські господарства з площею землі до 2 га становили 10,9%, 2–5 га – 82,5%, 5–10 га – 6,4%, 10–20 га – 0,1%, 20–50 га – 0,1% [42, с.109]. Перед Першою світовою війною поміщикам, монастирям, казні належало в повіті 46% усієї землі, решта – селянам [42, с.109].

На Буковині, станом на 1929 рік, усього відчужено понад 800 [40, р.9] маєтків загальною площею 75,967 га [36, р.86]. Серед них 41,994 га у 235 поміщиків, 27,572 га в Релігійного фонду, решта – у церков, шкіл та ін. [40, р.8]. З них 42,832 га розподілено між 76,911 осіб. На 33,135 га із відчужених відкрито пасовиська, висаджено комунальні ліси, збудовано дороги та ін. 5,692 селянина через нестачу землі й велику густоту населення залишились без наділів [36, р.86].

На Хотинщині не наділений не залишилося. Хоча б невеличкі ділянки, але дістали всі, хто мав на те законне право [36, р.86]. Під відчуження потрапили 511 маєтків, загальною площею 152,184 га [53, р.9] (за іншими даними 153,921 га) [55, р.352]. Право на наділ мали 50104 чол., які одержали 91,535 га [53, р.9]. Решта землі теж була відведена на різні потреби, як і на Буковині.

Наслідком роботи аграрних комісій стало те, що станом на 1930 р. з 303,771 га орної землі Хотинського повіту 97,7% перебували у власності дрібних власників і лише

2,24% належало поміщикам [38, р.219]. У Чернівецькому повіті, де орної землі було 119,682 га, це співвідношення становило 88,59% і 11,41% на користь селян [38, р.129]. у Сторожинецькому – 87,96% і 12,04%, а оброблювані угіддя склали 80,018 га [38, р.424]. Тобто у всіх повітах почало домінувати селянське землеволодіння. у той час як перед реформою було навпаки.

Для порівняння наведемо дані по інших західноукраїнських землях, де в міжвоєнний період відбувалися подібні реформи в аграрному секторі. У Східній Галичині та Західній Волині під владою Польщі на 1935 р. площі великих землеволодінь скоротилися лише на 23%, що практично не змінило ситуації [45, с.226]. А група найбільших землевласників навіть у 1930-х рр. займала 52,6% сільськогосподарських угідь [43, с.132]. На Закарпатті під владою Чехословаччини до 1936 р. між 34,2 тис. селянських господарств було розподілено 28,9 тис. га [45, с.228], тобто середній наділ складав менше 1 га. Дрібне селянське землеволодіння навіть після реформи там посідало лише 26% орних площ [45, с.228]. За 10 років, протягом яких тривала реформа, лише 10521 чол. із 17000 бажаючих змогли отримати землю [41, с.12–13].

Отже, наведені вище приклади яскраво свідчать, що загалом у досліджуваному регіоні положення реформи виконувалися. Концепції дослідників радянської доби, які вважали румунську аграрну реформу грабунком селян і піддавали її нищівній критиці, не знаходять підтвердження.

Так, селяни Північної Буковини й Бессарабії потребували більше землі, ніж їм дісталось в результаті проведення реформи, але, попри порушення, тисячі безземельних і малоземельних жителів краю були врятовані від голодної смерті, коли дістали хоч і невеличкий, проте власний окремий наділ. Часто ми недооцінюємо значення землі для селян у той час. Потрібно пам'ятати, що інших способів заробити “шматок хліба” було обмаль.

Аграрне перенаселення не дало змоги повною мірою забезпечити селян землею. Адже навіть просте зіставлення кількості сільського населення, яке практично повністю працювало на землі, та орних площ Чернівецького, Сторожинецького й Хотинського повітів (частини тогочасних Радівецького, Сіретського, Дорохойського повітів, що входять нині до території Чернівецької області, не враховуються, оскільки неможливо виокремити по них дані) показує, що на 1 особу припадало приблизно 0,7 га, але навіть якби під сільськогосподарські угіддя відвели тоді всі площі повітів (включаючи ліси, водойми, пасовиська, гірську місцевість, що зробити неможливо!), то все одно вийшло б трохи більше 1 га на 1 чол. Вирішити повністю проблему нестачі землі в тих умовах не було змоги.

Попри певні зауваження, усе ж слід віддати належне аграрній реформі, оскільки співвідношення поміщиків і дрібних землевласників змінилося на користь останніх. Десятки тисяч селян отримали землю.

1. Боротьба. – 1927. – Ч. 6. – 10 лип. – С. 2.
2. Боротьба. – 1928. – Ч. 11. – 29 квіт. – С. 1.
3. Грігоровіч Г. Буковинське селянство в ярмі: уривок / Г. Грігоровіч // Бажаємо до України! – Одеса : Маяк, 2008, спр. 1144–1163.
4. Інформаційне повідомлення особливого відділу сигуранци м. Вижниця про незадоволення населення комуни Вашківці роботою комісії по проведенню аграрної реформи // ДАЧО. – Ф. 12, оп. 1, спр. 467. – 2 арк.
5. Кресс В. Первая жизнь: невыдуманная повесть / В. Кресс. – Черновцы : Зелена Буковина, 2008. – 292 с.
6. Плани, акти, списки та інші матеріали про наділення мешканців комуни Лівинці відчуженими у промислового товариства “Зарожань” земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 167. – 549 арк.
7. Плани, акти, списки та інші матеріали про наділення мешканців комуни Синджер відчуженими у церкви і промислового товариства “Зарожань” земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, опр. 156. – 417 арк.

8. Плани, списки, акти та інші матеріали про наділення мешканців комуни Малінешть відчуженими у монастиря і церкви земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 147. – 30 арк.
9. Плани, списки, акти та інші матеріали про наділення мешканців комуни Малінешть відчуженими у монастиря і церкви земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 128. – 231 арк.
10. Плани, списки та акти про наділення мешканців комуни Ширауць відчуженими у церкви і промислового товариства “Зарожань” земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 478. – 308 арк.
11. План, список і акт про наділення мешканців комуни Сталінешть відчуженими у церкви земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 476. – 346 арк.
12. Рішення аграрної комісії про відчуження земельних ділянок в комуні Дорошівці // ДАЧО. – Ф. 687, оп. 1, спр. 39. – 25 арк.
13. Рішення аграрної комісії про відчуження земельних ділянок в комуні Іспас // Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф. 687, оп. 1, спр. 157. – 49 арк.
14. Рішення аграрної комісії про відчуження земельних ділянок в комуні Малятинці // ДАЧО. – Ф. 687, оп. 1, спр. 364. – 103 арк.
15. Рішення аграрної комісії про відчуження земельних ділянок в комуні Маморниця // ДАЧО. – Ф. 687, оп. 1, спр. 131. – 98 арк.
16. Рішення аграрної комісії про відчуження земельних ділянок в комуні Мигова // ДАЧО. – Ф. 687, оп. 1, спр. 294. – 37 арк.
17. Рішення аграрної комісії про відчуження земельних ділянок в комуні Перкауць // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 32. – 33 арк.
18. Рішення, акти, плани та інші матеріали про наділення мешканців комуни Малинці відчуженими у церкви і промислового товариства “Зарожань” земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 480. – 896 арк.
19. Рішення, акти, плани та інші матеріали про наділення мешканців комуни Пашкауць відчуженими у поміщиків земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 350. – 46 арк.
20. Рішення, акти, плани та інші матеріали про наділення мешканців комуни Силауць (Шилівці) відчуженими у церкви і промислового товариства “Зарожань” земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 539. – 106 Арк.
21. Рішення, акти, плани та інші матеріали про наділення мешканців комуни Сталінешть відчуженими у поміщиків земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 397. – 75 арк.
22. Рішення, акти, плани та інші матеріали про наділення мешканців комуни Сталінешть відчуженими у поміщиків земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 357. – 836 арк.
23. Рішення комісії з проведення аграрної реформи про відчуження земельних ділянок в комуні Хрещатик, які належали церковній громаді // ДАЧО. – Ф. 687, оп. 1, спр. 286. – 5 Арк.
24. Рішення окружної аграрної комісії про відчуження земельних ділянок в комуні Іспас // ДАЧО. – Ф. 687, оп. 1, спр. 51. – 9 арк.
25. Рішення, плани, акти та інші матеріали про наділення мешканців комуни Зарожань відчуженими у церкви і промислового товариства “Зарожань” земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 95. – 302 арк.
26. Рішення, плани, акти та інші матеріали про наділення мешканців комуни Стаучень відчуженими у церкви і промислового товариства “Зарожань” земельними ділянками у зв'язку з аграрною реформою // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 94. – 494 арк.
27. Скарга мешканців комуни Вовчинець Серетського повіту про зловживання членів комісії по проведенню аграрної реформи в комуні // ДАЧО. – Ф. 1240, оп. 1, спр. 227. – 5 арк.
28. Скарга мешканців комуни Ноуа-Суліца на дії комісії з проведення аграрної реформи // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 572. – 16 арк.
29. Списки мешканців комуни Магала, які отримали земельні ділянки // ДАЧО. – Ф. 293, оп. 1, спр. 12. – 34 арк.
30. Справа про аграрну реформу в комуні Берегомет // ДАЧО. – Ф. 734, оп. 2, спр. 4. – 142 арк.
31. Справа про аграрну реформу в комуні Вербівці // ДАЧО. – Ф. 14, оп. 2, спр. 16. – 54 арк.
32. Справа про відчуження земельних ділянок, які належали поміщику Фішеру Марку // ДАЧО. – Ф. 293, оп. 1, спр. 11. – 111 арк.
33. Справа про нагляд за управлінням майном у маєтку, що належав поміщику Ромашкану Владиславу в комуні Сталінешть // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 49. – 37 арк.
34. Справа про нагляд за управлінням майном маєтку, що належав поміщиці Яворовській Олені // ДАЧО. – Ф. 854, оп. 1, спр. 50. – 44 арк.

35. Administrația Fondului Bisericesc Ortodox a Bucovinei // Arhivele Naționale ale României. Direcția Suceava. – Fond 10. – Inventarul 35. – Dosar 28. – 17 Foi.
36. Anuarul statistic al României pe anul 1929. – București : Tipografia Curții Regale, 1930. – 392 p.
37. Codul General al României. Legi uzuale. 1913–1919. – Vol. 8 / [упоряд. та голов. ред. С. Hamangiu]. – București : Editura Librăriei Alcalay & Co. – 1242 p.
38. Enciclopedia României: Țara românească. – Vol. 2. – 755 p.
39. Împărțirea administrativă a teritoriilor alipite pe județe, plăși, voloste, notariate și comune. – București : Imprimeria Statului. – 1921. – 88 p.
40. Zece ani de viață agricolă în Bucovina // Progresul. – 1929. – № 1. – P. 6–16.
41. Божук А. В. Аграрные отношения на Закарпатье в 20-х годах XX в. : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 “История СССР” / А. В. Божук. – Ужгород, 1974. – 23 с.
42. Буковина: історичний нарис / [Василь Ботушанський, Олександр Добржанський, Юрій Макар та ін.]. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
43. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939) / І. К. Васюта. – Львів, 1978. – 253 с.
44. Добржанський О. Хотинщина: історичний нарис / Добржанський О., Макар Ю., Масан О. – Чернівці : Молодий буковинець, 2002. – 464 с.
45. Історія українського селянства : нариси : у 2 т. / [голова ред. ради В. М. Литвин]. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
46. Кобилянський С. Д. З історії проведення аграрної реформи на Північній Буковині під час окупації краю буржуазно-поміщицькою Румунією / С. Д. Кобилянський // Минуле і сучасне Північної Буковини. – К. : Наукова думка, 1972. – Вип. 1. – С. 40–51.
47. Литвинов В. К. Аграрная реформа на Буковине во время румынской оккупации 1921–1926 / В. К. Литвинов // Тезисы докладов XIII отчетной научной сессии профессорско-преподавательского состава / Черновицкий государственный ун-т. – Черновцы, 1957. – С. 69–70.
48. Литвинов В. К. Становище селян Буковини в боярській Румунії (1918–1939) / В. К. Литвинов // Наукові записки ЧДУ. – Серія історичних наук. – Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1956. – Т. 18. – С. 55–68.
49. Малинский В. Аграрная реформа 1918–1924 гг. в Бессарабии / В. Малинский. – Кишинев, 1949. – 144 с.
50. Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне : суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини / Григорій Піддубний. – Харків : Держ. вид-во України, 1928. – 256 с.
51. Стефан III Великий: исторические личности Карпато-Дунайского региона [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://history.blogrus.ru/post/1555/9035>.
52. Alexianu G. Legile agrare. 1917–1936. / G. Alexianu. – București : Editura Librăriei “Universala” Alcalay & Co. – 231 p.
53. Ambrojevici T. Monografia agricola a județului Hotin / T. Ambrojevici, A. Potlog. – Cămpina : Tipografia și legătoria de cărți M. S. Gheorghiu. – 1929. – 49 p.
54. Cardaș A. Aspecte din reforma agrară basarabeană / A. Cardaș. – Chișinău, 1924. – 132 p.
55. Ciobanu Ș. Basarabia : monografie / Ș. Ciobanu. – Chișinău, 1926. – 352 p.
56. Doboș F. Zece ani de viață agricolă în Bucovina / F. Doboș. – Cernauți : Glasul Bucovinei, 1929. – 36 p.
57. Necunoscutul Ștefan: (Chișinău Forum) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chisinau.ch/forum/46-2350-1#15668>.
58. Șandru D. Reforma agrară din 1921 în România / D. Șandru. – București : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975. – 359 p.

This article is about the realization of agrarian reform statements of 1920–1921 in the North Bukovyna and Hotyn region. On the basis of different sources the attempt to analyse its main stages is made.

Key words: agriculture, agrarian reform, peasants, land, plot of land.